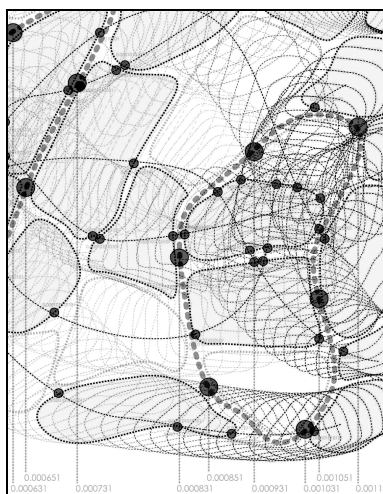


Міністерство освіти і науки України  
Вінницький державний педагогічний університет  
імені Михайла Коцюбинського

Кафедра географії

Уманський державний педагогічний університет  
імені Павла Тичини

Українське географічне товариство  
(Вінницький відділ)



# Антропогенні мікросередки

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ

науково-практичної конференції  
«Мікросередкові процеси в антропогенних ландшафтах»

3-5 жовтня 2018 року

Вінниця  
ТОВ «ТВОРИ»  
2018

небажаних мікроосередкових процесів.

#### **Список використаних джерел**

1. Бабков В.Ф. Ландшафтное проектирование автомобильных дорог / В.Ф. Бабков. – М.: Транспорт, 1980. – 189 с.
2. Вальчук-Оркуша О.М. Мікроосередкові процеси у реконструкції та охороні дорожніх ландшафтів / М.О. Вальчук-Оркуша // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Серія: Географія – Вінниця, 2016. – Вип.28. – С. 52-56.
3. Денисик Г.І. Мікроосередкові процеси в антропогенних ландшафтах / Г.І. Денисик, М.О. Шмагельська, Л.І. Стефанков. – Вінниця: ПП «Едельвейс і К0 », 2010. – 212 с.
4. Денисик Г.І. Дорожні ландшафти Поділля / Г.І. Денисик, О.М. Вальчук. – Вінниця: Теза, 2005. – 256 с.
5. Митина Н.Н. Оценка факторов развития микроочаговых процессов при дестабилизации подводных ландшафтов / Н.Н. Митина // Микроочаговые процессы – индикаторы дестабилизированной среды. – М.: РАСХН, 2000. – С. 150-171.
6. Шмагельська М.О. Специфіка розвитку мікроосередкових процесів у ландшафтах техногенного походження / М.О. Шмагельська // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Серія: Географія – Вінниця, 2008. – Вип.15. – С. 66-72.

*Коптєва Т.С.*

*Вінницький державний педагогічний університет  
імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна*

### **ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АПАРАТ У ПРОЦЕСІ ДОСЛІДЖЕННЯ ГІРНИЧОПРОМИСЛОВИХ ЛАНДШАФТІВ**

Активний розвиток антропогенного ландшафтознавства, що розпочався у 70-80-х роках ХХ ст., був зумовлений виходом книги Ф.М. Мількова «Людина і ландшафти» [8] Таким чином це посприяло появі численних термінів і понять, які ще й зараз трактуються неоднозначно. Серед них терміни і поняття, які стосуються цього дослідження : висотна

та вертикальна диференціація, антропогенний, техногенний, промисловий, гірничопромисловий, гірничопромисловий ландшафти, техномаса. Вивчення проблеми термінологічного апарату гірничопромислових ландшафтів займалися багато географів – дослідників: В.Г.Бондарчук, А.Д.Гожев, Ю.І.Глущенко, В.М.Двуреченський, Г.І.Денисик, Г.М.Задорожня, Є.А.Іванов, В.Л.Казаков, Ю.О.Кисельов, І.П.Козинська, Л.І.Кураков, Ф.М.Мільков, М.А.Первухін, Н.Н.Родзевич, В.І.Федотов та інші. Першим в Україні, як антропогенні так і гірничопромислові ландшафти, зокрема півдня України, почав вивчати Ю.І. Глущенко [4]. Безперечно, поштовхом для активних досліджень промислових, особливо гірничопромислових ландшафтів в Україні, були теоретичні й методичні розробки питань антропогенного ландшафтознавства воронезьких географів – Ф.М. Мількова, В.І. Федотова, В.М. Двуреченського, а пізніше, й науковців московської школи ландшафтознавців.

Наприкінці 70-х – початку 80-х років ХХ ст. вивчення антропогенних ландшафтів Буковини і Поділля розпочала група фізико-географів Чернівецького університету. У їх програмі були питання теорії антропогенного ландшафтознавства (Л.І. Воропай), дослідження техногенних (Г.І. Денисик), селитебних (М.М. Куниця) ландшафтів.

Серед праць, що стосуються вивчення промислових ландшафтів, заслуговують на увагу праці Л.М. Булави [2] та Ю.Г. Тютюнника [10], які дослідили промислові ландшафти Кривбасу. У подальшому вивчення промислових ландшафтів продовжили багато науковців, зокрема В.Л.Казаков, Г.М.Задорожня.

Стрімкий розвиток гірничодобувної промисловості у Криворізькому залізорудному басейні, призвів до формування потужної зони техногенезу, яка сьогодні характеризується високим ступенем ураженості ландшафтного середовища. За короткий термін, упродовж більш ніж 100 років, відбулися суттєві зміни ландшафтної структури регіону, і зараз провідне місце належить не натуральному, а *антропогенним ландшафтам*.

Це сприяло виникненню в антропогенному ландшафтознавстві нових термінів і понять.

Динамічного розвитку поняття **«висотна та вертикальна диференціація»** набули у 1947 р., коли при вивченні ландшафтів Руської рівнини, Ф.М. Мільков вперше відкрив явище вертикальної диференціації ландшафтних комплексів на рівнинах [7]. Це явище характеризується певними відмінностями в рельєфі, пов'язане з коливанням абсолютних і відносних висот і спричиняє внутрішньозональні зміни. Дещо пізніше було зауважено, що поряд з поняттям «вертикальна диференціація» наявне поняття «висотна диференціація», і що ці поняття варто розмежовувати [6]. Слово *«вертикаль»* запозичене в українську мову з французької *«vertical»* походить від латинського *«verticalis»*, що означає *«прямовисний»*.

Вертикальну диференціацію ландшафтних комплексів характеризує відповідний набір (у розрізі) природних компонентів (маси твердої земної кори з поверхневими формами, ґрунтів, вод, тварин, рослин, повітря).

Щодо значення терміну «висотна диференціація», то воно (явище) об'єднує в собі як властивості вертикальної, так і горизонтальної диференціації природних компонентів і ландшафтних комплексів [6].

Крім того, на висотну диференціацію природних комплексів та природних компонентів значний вплив має і кліматичний чинник. У загальному все це вимагає при розкритті висотної диференціації ландшафтів звернути увагу як на особливості складових ландшафтних комплексу, так і їх вертикальну структуру.

Термін **«антропогенний ландшафт»** найбільш визнаний серед наукової спільноти, хоча й не єдиний. Для позначення цього поняття введено терміни *«антропічний»*, *«антропогенізований»*, *«олюднений»*, *«культурний»* тощо. Ці терміни не є обґрунтованими, їх не підтримують науковці, на що неодноразово звертав увагу Ф.М. Мільков, а пізніше Г.І. Денисик. Близька до широкого розуміння й трактовка антропогенного

ландшафту у міжнародних словниках та «Географічній енциклопедії України»: «Антропогенний ландшафт (від грец. *άνθρωπος* – людина і *γεωβάω* – породжую, створюю) – ландшафт, змінений діяльністю людини в процесі виконання нею соціально-економічних функцій з відповідною технологією природокористування» [3]. У ландшафтній сфері Землі постійно зростає кількість, роль та значення антропогенних ландшафтних комплексів *техногенного* походження.

Широкое розповсюдження ландшафтів техногенного походження часто призводить до перебільшення їх ролі та значення у структурі антропогенних ландшафтів. Це прослідковується у спробах ототожнювання антропогенних, а ще частіше промислових ландшафтів з техногенними.

**Техногенні ландшафти** – лише одна із генетичних груп антропогенних, як підсічні, орні, пірогенні та інші.

Не всі антропогенні ландшафтні комплекси, навіть якщо у їх формуванні була задіяна техніка, можна вважати техногенними.

До техногенних ландшафтів доцільно відносити лише ті антропогенні ландшафтні комплекси, що утворилися в результаті взаємодії техніки або геотехнічної системи з природним середовищем, у яких докорінно змінена літо генна основа, а відповідно й створена заново ландшафтна структура [5]. Найбільш типовим представником вважають кар’єрно-відвальні ландшафти, що формуються у місцях видобутку корисних копалин.

Техногенні ландшафти – складне соціально-економічне і природне утворення. Особливості їх структури та взаємозв’язки з прилеглими ландшафтами часто визначені історією їх формування.

Постійне зростання значення техніки у формуванні сучасних ландшафтів та створення нових речовин призводить до того, що в антропогенних ландшафтах активно формується і швидкими темпами накопичується специфічний компонент здебільшого неприродного

походження, – техногенна речовина або техноаса. **Техноаса** – загальне поняття для позначення сукупності найрізноманітніших матеріальних речовин, створених працею людей [9]. Безперечно, найбільше техноаси поступає в ландшафтну сферу Землі у процесі видобутку і переробки мінерально-сировинних ресурсів, особливо різноманітних руд металів.

У процесі класифікації антропогенних ландшафтів за видами (змістом) господарської діяльності населення Ф.М. Мільков виділив вісім їх класів, серед яких і промислові ландшафти [8]. За походженням вони техногенні, як і дорожні, белігеративні, значна частина селитебних та інші. Враховуючи особливості розвитку, ландшафтну структуру та вплив на природне середовище, промислові ландшафти поділяють на власне промислові та гірничопромислові.

**Власне промислові ландшафти** формуються навколо великих промислових підприємств або в межах промислових районів. В Україні вони зосереджені у Донбасі, Кривбасі, Промисловому Придніпров'ї, Львівсько-Волинському басейні та інших. Ландшафти, що формуються під впливом гірничодобувної та гірничопереробної техніки, В.Г. Бондарчук запропонував називати **гірничопромисловими**. У сучасних дослідженнях **«гірничопромисловий ландшафт»** використовується широко, але в його зміст вкладається принципово нове значення. «Правильніше гірничопромисловими ландшафтами вважати антропогенні ландшафтні комплекси, що утворюються від взаємодії гірничотехнічної системи з природним середовищем, які функціонують з використанням природної енергії, що визначається технологією гірничих робіт, і які характеризуються активною міграцією мінеральної та біогенної речовини» [11]. Упродовж XX-XXI століття гірничопромисловий ландшафт почав активно розвиватися. У межах Криворізької ландшафтно-технічної системи найсприятливіші умови дослідження гірничопромислових ландшафтів, так як Кривбас – це стародавній гірничий і металургійний центр України, унікальним за набором всіх типів гірничопромислових

ландшафтів у Європі.

Починаючи з 1881 року антропогенні перетворення переважно степових ландшафтів відбуваються постійно. Провідними геотехнічними системами, що змінюють ландшафти є переважно промислові – гірничодобувні (відкриті та підземні), гірничо-металургійні, гірничо-будівельні та ін. У підсумку на порівняно невеликій території Криворіжжя (4,1 тис. км<sup>2</sup>) сформувалися самі різноманітні групи гірничопромислових ландшафтів.

*Гірничопромисловий ландшафт* за Ф.М. Мільковим – це один з двох підкласів промислових антропогенних ландшафтів, які виникають внаслідок розкривних і видобувних гірничих робіт, складування порожньої гірської породи та відходів переробки і збагачення корисних копалин, утворення підземних порожнин в шахтах з наступним їх погашенням та зрушенням підроблених блоків земної кори [8]. Гірничопромисловий ландшафт формуються в межах наступних техногенних утворень – відвалів, кар’єрів, провальних зон шахт. В їх межах докорінно перетворені всі компоненти колишніх природних ландшафтів, тому структура гірничопромислового ландшафту є специфічною, вони значно відрізняються від природних ландшафтів тієї ж місцевості, є елементом екологічного каркасу територій, де проживає людина. Щодо терміну **«гірськопромисловий ландшафт»**, то на думку Г. І. Денисика, використання даного терміну є невдалим. Гірськопромисловий ландшафт вжитий у термінологію є недоцільним для Криворіжжя, тому що саме термін «гірськопромисловий ландшафт» стосується гірської місцевості, як знаємо, що Криворіжжя розташоване на рівнинній території, тому термін «гірськопромисловий» не є характерний для цієї місцевості.

Отже, аналіз публікацій присвячених вивченням термінів і понять: «висотна та вертикальна диференціація, антропогенний, промисловий, гірничопромисловий, гірськопромисловий, техногенний ландшафти, техномаса», показує, зараз в антропогенній географії виявлено значна

кількість понять і термінів, які трактуються неоднозначно. Поняття як антропогенний, промисловий, гірничопромисловий, техногенний ландшафти є сталими у термінологічному застосуванні антропогенного ландшафтознавства і не можуть бути замінними іншими термінами, які зовсім не відповідають змісту значення даних понять.

#### Список використаних джерел

1. Бондарчук В.Г. Основы геоморфологии / В.Г. Бондарчук – М.: Учпедгиз, 1949. – С. 292-294.
2. Булава Л. Н. Ландшафтный анализ нарушенных земель в целях их рекультивации (на примере Криворожского горнопромышленного района): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук.: спец. 11.00.01 «Физическая география, геофизика и геохимия ландшафтов» / Л.Н.Булава. – К., 1989.
3. Географічна енциклопедія України: в 3-х т. / [Редколегія: О. М.Маринич (відпов. ред.) та ін.]. – К.: «Українська радянська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1989–1993.
4. Глущенко Ю. И. К типологии антропогенно-природных комплексов Керченского полуострова / Ю. И. Глущенко // Проблемы географии Крыма. – Симферополь, 1971. – С. 88–90.
5. Денисик Г. І. Антропогенні ландшафти Правобережної України: монографія / Г. І. Денисик. – Вінниця : Арбат, 1998. – 292 с.
6. Денисик Г.І. Лісополе України / Г.І. Денисик – Вінниця: Вид-во Тезис, 2001. – 284 с.
7. Мильков Ф.Н. О явлениях вертикальной дифференциации ландшафтов на Русской равнине / Ф.Н. Мильков // Вопросы географии. – 1947. – №3. – С. 87-102.
8. Мильков Ф.Н. Человек и ландшафты / Ф.Н. Мильков – М.: Мисль, 1973. – 222 с.
9. Рябчиков А. М. Структура и динамика геосферы, ее естественное развитие и изменение человеком / А. М. Рябчиков. – М.: МГУ, 1972. – 310 с.
10. Тютюнник Ю. Г. Промышленный ландшафт / Ю. Г. Тютюнник // География и природные ресурсы. – 1991. – № 2. – С. 135–141.
11. Федотов В. И. Техногенные ландшафты: теория, региональные структуры, практика / В. И. Федотов. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1985. – 192 с.



<i>Воровка В.П.</i>	МІКРООСЕРЕДКОВІ ПРОЦЕСИ У БЕРЕГОВИХ АНТРОПОГЕННИХ ЛАНДШАФТАХ АЗОВСЬКОГО МОРЯ .....	46
<i>Дідура Р. В.</i>	МІКРООСЕРЕДКИ ТА МІКРООСЕРЕДКОВІ ПРОЦЕСИ У ДОРОЖНЬОМУ ЛАНДШАФТІ (НА ПРИКЛАДІ АВТОТРАСИ КИЇВ –ОДЕСА) ...	52
<i>Коптєва Т.С.</i>	ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АПАРАТ У ПРОЦЕСІ ДОСЛІДЖЕННЯ ГІРНИЧОПРОМИСЛОВИХ ЛАНДШАФТІВ .....	57
<i>Рябокоть О.В.</i>	ПОХІДНИЙ МІКРОРЕЛЬЄФ ПОДІЛЛЯ .....	64
<i>Ситник О.І., Безлатня Л.О., Браславська О.В.</i>	АНТРОПОГЕНІЗАЦІЯ МІЖЗОНАЛЬНОГО ГЕОЕКОТОНУ «ЛІСОСТЕП-СТЕП» ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ У ХІХ-ХХ СТ. ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ МІКРООСЕРЕДКОВИХ ПРОЦЕСІВ .....	66
<i>Фадєєва Т.Ю.</i>	ЗМІНИ ЛАНДШАФТІВ У ФІЛЬВАРКАХ ПОДІЛЛЯ ХVІІІ-ХІХ СТОЛІТТЯ .....	73
<i>Чиж О.П.</i>	НЕСПРИЯТЛИВІ МІКРООСЕРЕДКОВІ ПРОЦЕСИ У СУЧАСНОМУ ЛАНДШАФТІ ПРИБУЗЬКОГО ПОЛІССЯ .....	76
<i>Яценцюк Ю.В.</i>	ПАРАДИНАМІЧНІ АНТРОПОГЕННІ ЛАНДШАФТНІ ЗОНИ ГІДРОГЕОЛОГІЧНОГО ТА ГІДРОЛОГІЧНОГО ВПЛИВІВ ГІРНИЧОПРОМИСЛОВИХ ОБ'ЄКТІВ НА ДОВКІЛЛЯ .....	79
<b>СЕКЦІЯ 3</b>		
	МІКРООСЕРЕДКОВІ ПРОЦЕСИ ЯК ІНДИКАТОРИ СТАНУ СУЧАСНИХ ЛАНДШАФТІВ .....	84
<i>Воловик В.М.</i>	СЕЛИТЕБНІ ЛАНДШАФТИ ЯК ІНДИКАТОРИ ФОРМУВАННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ЛАНДШАФТІВ .....	84
<i>Война І.М., Страшевська Л.В.</i>	МІКРООСЕРЕДКОВІ ПРОЦЕСИ В АНТРОПОГЕННИХ ТИПАХ МІСЦЕВОСТЕЙ ЯК ЧИННИК ВИНИКНЕННЯ ВИСОТНОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ УРОЧИЩ .....	90